

Lưu Quang Vũ - một tài năng độc đáo, đa dạng

● NGUYỄN THỊ TUYẾT THU*

Tóm tắt: Trong lịch sử văn học Việt Nam đương đại giai đoạn nửa sau thế kỷ XX, Lưu Quang Vũ là một hiện tượng đặc biệt, một tài năng sáng chói, nổi bật về mọi phương diện: đa dạng về loại hình, dồi dào về bút lực, kết tinh những giá trị thể loại, nhạy cảm với những nhu cầu đòi hỏi của cuộc sống. Không chỉ là một nhà soạn kịch lớn, Lưu Quang Vũ còn là một nhà thơ tài hoa, một cây bút văn xuôi với những truyện ngắn trữ tình đặc sắc, một nhà báo viết về lĩnh vực văn hóa... Chính sự đa dạng đó đã làm cho những tiềm năng sáng tạo ở Lưu Quang Vũ được kích hoạt và cùng bùng nổ mạnh mẽ.

Lưu Quang Vũ - Giọng thơ của những đam mê, trăn trở

Lưu Quang Vũ xuất hiện lần đầu trên văn đàn với một giọng thơ trong trẻo, đằm đuối của một điệu tâm hồn riêng, sớm có dấu hiệu của một cá tính. Cảnh sinh viên ngày ấy rất thích. Họ chép thơ anh (cùng thơ Phạm Tiến Duật, Hoàng Nhuận Cầm, Vũ Đình Văn...), học thuộc lòng rồi đêm đêm trước khi đi ngủ lại say sưa đọc cho nhau nghe:

Phút đưa nhau ta chỉ nắm tay mình

Điều chưa nói thì bàn tay đã nói

Mình đi rồi hơi ấm còn ở lại

Còn bồi hồi trong những ngón tay ai

(Hơi ấm bàn tay)

Những trí thức trẻ yêu thơ Vũ vì đã sớm nhận ra sự khác lạ của thơ anh so với giọng thơ hào hùng, hướng ngoại, giàu chất sử thi của “dàn đồng ca” ngày ấy. Vũ thường đi sâu vào bản thể để viết về những gì mình nghĩ. Vùng hiện thực mà anh quan tâm là hiện thực mờ ám trong cõi thâm kín rất dễ làm xao lòng và cũng luôn làm ám lòng người. Thơ anh hướng nội, với một cái tôi tận cùng của sự cô đơn:

Tôi là đứa con cô đơn ngay khi ngồi cạnh mẹ

Thằng bé lẻ loi giữa lớp học ồn ào...

Tôi là người lính cô đơn ở giữa trung đoàn...

Nỗi cô đơn hoàn toàn cô đơn khủng khiếp

(Mây đoạn thơ)

Khao khát yêu người mà không sao yêu được, nhân vật trữ tình của Vũ nhiều khi rơi vào trạng thái khủng hoảng bế tắc, vô vọng:

Có những lúc tâm hồn tôi rách nát

Tôi biết làm gì, tôi biết đi đâu!

Vũ lại trở về ẩn náu trong lòng mình, trốn chạy vào cơn mộng mị triền miên, tự vấn để rồi bật ra những câu thơ đẹp và buồn đến nao lòng:

Tâm hồn anh dẫn vật cuộc đời anh

Trong cơn mơ là cuộc đời thức dậy

Con ong vàng bé nhỏ đến tìm em...

Anh là con ong bay giữa trời lặn đặng

Trời đêm dài chẳng có một ngôi sao

(Bây ong trong đêm sâu)

Những câu thơ sinh ra từ tâm trạng cô đơn ấy đã trở thành điểm tựa tinh thần giúp người làm thơ vượt qua bao nỗi đắng cay để vươn tới khoảng trời mỹ học của cái đẹp:

Trên tháng ngày trên cả niềm cay đắng

Thơ tôi là mây trắng của đời tôi

(Mây trắng của đời tôi)

Sau một quá trình chiêm nghiệm và trải nghiệm, cái tôi và cái ta trong thơ Lưu Quang Vũ đã kết hợp hài hòa, thơ anh càng ngày càng hướng về những tình cảm lớn. Những bài thơ: *Việt Nam ơi!*, *Tiếng đàn*

* PGS, TS, Học viện Báo chí và Tuyên truyền

bầu, Gió và tình yêu thổi trên đất nước tôi... mang âm hưởng sử thi dào dạt đã truyền được cảm hứng và nâng cánh bay cho trí tưởng tượng của bao người:

Ôi tiếng Việt như đất cày như lụa

Óng tre ngà và mềm mại như tơ

(*Tiếng Việt*)

Sự kết nối thường xuyên, chặt chẽ với quá khứ đã tạo nên ở Lưu Quang Vũ một giọng thơ đằm đuối, một bút lực dồi dào với nhiều thi phẩm hần sâu trong trí nhớ độc giả. Có lẽ, chỉ riêng những bài thơ ấy cũng đã đủ khẳng định vị trí của anh trong làng thơ Việt.

Lưu Quang Vũ - Cây bút của những truyện ngắn dung dị mà ám ảnh

Lối viết tài hoa và nồng nàn cảm xúc đã được Lưu Quang Vũ mang sang lĩnh vực văn xuôi. Có thể nói, chất thơ đã là nhân tố quan trọng tạo nên cá tính nghệ sĩ và hiệu quả thẩm mỹ trong truyện ngắn của Lưu Quang Vũ. Sự xâm lấn khá mạnh của các yếu tố thơ khiến truyện ngắn của anh trở thành những áng thơ văn xuôi ám ảnh và quyến rũ, rất “*giàu chất thơ, nghiêng về cấu trúc tự sự - trữ tình*” (Bích Thu). Tiếp cận thế giới bằng con mắt thi nhân, anh không đi vào những cốt truyện gay gân, những xung đột căng thẳng, mà thiên về nắm bắt những khoảnh khắc đáng nhớ của đời người: một cuộc gặp gỡ bất ngờ, một tình huống ngẫu nhiên, một trải nghiệm cay đắng, những hồi ức và kỷ niệm, những nuối tiếc về quá khứ, những khát vọng sống thật nhân bản... Chúng âm thầm xuất hiện mỗi lúc một sắc nét, gọi nên những ám ảnh khó quên (*Hoa xuyên chi, Tiếng hát, Đứa con, Anh Thịnh, Anh Y, Con người nhũn nhận, Bạn già, Mùa hè đang đến...*).

Từ những chất liệu của đời sống, Lưu Quang Vũ đã phát hiện ra nhiều điều có ý nghĩa, mang lại niềm tin, làm giàu có thêm đời sống tâm hồn của độc giả, rồi trở thành chất liệu kịch bản của tác giả sau này.

Có người nhận xét rất đúng truyện ngắn Lưu Quang Vũ mang vẻ đẹp mong manh, dung dị của “*hoa xuyên chi*” - một loài hoa cúc dại. Đó là thứ truyện ngắn hướng nội, pha trộn giữa chất thực và chất thơ, người đọc cứ như được đi trên con thuyền cốt truyện trôi giữa hai bờ hư thực. Nhân vật trong truyện ngắn của anh thường là kiểu nhân vật tự ý thức. Chẳng hạn nhân vật Oanh, nữ bác sĩ

trong *Tiếng hát* đã từng hạnh phúc với người chồng rất tốt của mình - một kỹ sư hết lòng chiều chuộng, thương yêu chị. Nhưng rồi Oanh phát hiện ra chồng mình ngoại tình. Chị đã sống những ngày buồn bã trong căn phòng từng một thời là tổ ấm. Đối thoại với chính mình, Oanh đã nhận ra nhiều điều: “*Chi yêu nhau thôi không đủ. Người ta không thể chỉ đi tới nhau mà phải cùng đi tới một cái gì khác, một cái gì đẹp, một cái gì lạ, một cái gì hữu ích. Người ta chỉ có thể yêu nhau, có ích cho nhau khi người ta cùng có ích cho người khác... Anh vẫn đơn độc ngay cả khi ở bên chị*”⁽¹⁾.

Qua truyện ngắn, Vũ cho ta một quan niệm mới lạ về con người. Ví dụ, trong *Những người bạn* anh viết: “*Luật lệ thì mơ hồ, có thể giải thích theo nhiều cách, ắt người ta phải áp dụng theo cách nào có lợi cho mình nhất. Miếng ăn trước miệng ngon quá, dễ dàng quá, có thể lờ đi một lần, nghị lực với mình được một lần, mười lần, nhưng đến lần thứ mười một... không thể lúc nào cũng là ông thánh, nhất là tôi*”⁽²⁾... “*Các anh đòi hỏi người ta phải là những bậc anh hùng. Có thể anh hùng năm năm, mười năm nhưng mấy ai anh hùng được suốt đời*”⁽³⁾.

Truyện ngắn *Làm điều tốt* của Vũ lại thể hiện tinh thần phản biện khá cao. Những câu hỏi: *Làm điều tốt dễ hay khó? Lòng tốt thực sự phải như thế nào? Môi trường và mỗi thành viên trong xã hội có ủng hộ, khích lệ người làm điều tốt hay không?...* luôn được đặt ra trong tác phẩm và không ngừng ám ảnh tác giả và bạn đọc.

Với hai tập truyện ngắn *Người kếp đóng hồ, Mùa hè đang đến* và Tuyển tập *15 truyện ngắn*, cùng một số kịch bản văn học, một số chân dung nghệ sỹ, Lưu Quang Vũ đã chứng tỏ tài năng và bản lĩnh sáng tạo của mình trong lĩnh vực văn xuôi.

Lưu Quang Vũ - kịch tác gia với tiếng nói mang tầm thời đại

Nhưng *sân khấu mới là lĩnh vực thể hiện rõ tài năng của Lưu Quang Vũ* - nhà viết kịch xuất sắc nhất nửa cuối thế kỷ XX. Ở loại hình nghệ thuật tổng hợp này, Vũ đã phát huy được hết thế mạnh của mình. Chỉ trong vòng 10 năm (từ 1980-1988, 40 tuổi), anh đã sở hữu hơn 50 vở kịch mà phần lớn là những vở có giá trị. Giống như Nguyễn Minh Châu, Lưu

Quang Vũ là người đi tiên phong, người tiên trạm, người mở đường tinh anh cho công cuộc đổi mới nền văn học nước nhà, góp phần quan trọng trong việc “tạo ra một nền sân khấu mới mẻ có sức hấp dẫn và cũng là người đi đầu trong khuynh hướng đấu tranh cho quá trình dân chủ hóa xã hội”⁽⁴⁾. Không chỉ là một hiện tượng của sân khấu Việt Nam mà Lưu Quang Vũ còn là một hiện tượng của sân khấu thế giới. Ngay từ năm 1986, tại liên hoan sân khấu thế giới Matxcova, vở kịch *Hồn Trương Ba, da hàng thịt* đã được xem là “quả bom” khiến bạn bè thế giới sùng sốt trước nền sân khấu hiện đại Việt Nam. Vở kịch còn được công diễn tại nhiều bang của nước Mỹ, ở đâu cũng được bạn bè thán phục và ngợi ca.

Với công chúng Việt Nam, Lưu Quang Vũ luôn là một kịch tác gia tài năng, tâm huyết. Ngay từ đầu những năm 80, anh đã liên tiếp trình làng nhiều vở kịch gây được tiếng vang rất lớn. Mang tinh thần nói thẳng nói thật, những vở kịch của anh có tác dụng hồi sinh nền kịch nói, cứu sống nhiều đoàn kịch có nguy cơ bị xóa sổ và khẳng định sức mạnh to lớn của văn học nghệ thuật đối với công cuộc đổi mới đất nước... Kịch Lưu Quang Vũ có tính thời sự và tính nghệ thuật cao, tính nhân văn sâu sắc. Tác giả đã đặt ra và giải quyết nhiều mâu thuẫn xung đột có ý nghĩa xã hội lớn, đã kịp thời phát hiện những yếu tố tiêu cực đang manh nha xuất hiện ở mọi lĩnh vực của đời sống lúc bấy giờ: Sự lạc hậu, trì trệ của cơ chế bao cấp (*Tôi và chúng ta*); sự tha hóa, thói quan liêu, tệ nạn tham nhũng của các cấp chính quyền (*Chết cho điều chưa có*); sự băng hoại của đạo đức xã hội, thói vô cảm, vô trách nhiệm trước số phận của con người (*Ông không phải là bố tôi*); bệnh thành tích, thói xu nịnh, sự giả dối, sỹ diện hão (*Bệnh sỹ, Lời nói dối cuối cùng*); mối quan hệ giữa người lính và hậu phương (*Lời thề thứ chín*)... Ở Lưu Quang Vũ có sự kết hợp hài hòa giữa cái tâm và cái tài. Với ý thức công dân, với tinh thần xây dựng, Lưu Quang Vũ đặc biệt chú tâm đến chức năng quan trọng của nghệ thuật là biểu dương cái tốt, ủng hộ cái mới, cái tiến bộ, bảo vệ những giá trị vĩnh cửu mang tính nhân loại: thể hiện ý nguyện của đông đảo nhân dân về một xã hội công bằng (*Vụ án 2000*

ngày), về khát vọng tự do, quyền sống của con người, để con người được là chính mình (*Quyền được sống, Hồn Trương Ba, da hàng thịt, Cô gái đội mũ nồi xám*); thấp sáng niềm tin yêu cuộc sống (*Hãy tin ở hoa hồng, Điều không thể mất*)... Vượt qua sự thử thách của thời gian, không ít vở kịch của anh đã trở thành kinh điển, trở thành những kiệt tác trong lịch sử sân khấu nước nhà (*Tôi và chúng ta, Hồn Trương Ba da hàng thịt, Hoa cúc xanh trên đầm lầy, Nguồn sáng trong đời, Ông vua hóa hổ, Điều không thể mất, Người trong cũi nhớ, Bệnh sỹ*...).

Với sự nhạy bén của người làm báo, với linh cảm đặc biệt của người làm thơ, với sự kỹ lưỡng của người viết văn xuôi, Lưu Quang Vũ không chỉ kịp thời phát hiện những vấn đề nóng bỏng của cuộc sống mà còn luôn tìm thấy chất thơ của cuộc đời rồi thể hiện chúng một cách tinh tế ở một chiều sâu triết học mang tầm nhân loại. Đó là những trăn trở về sự sống và cái chết, về thiện và ác, về lẽ sống làm người... Trong *Ông vua hóa hổ*, nhà viết kịch đã cảnh báo: Nếu đánh mất trái tim - nhất là khi đã ở ngôi vị cao, con người sẽ biến thành dã thú. Đó là bài học về cái giá phải trả của những kẻ quá say mê quyền lực. *Hồn Trương Ba da hàng thịt* là bức thông điệp: Không thể sửa cái sai này bằng cái sai khác một cách chấp vá, bởi mọi sự gán ghép chấp vá không hợp quy luật tự nhiên dễ tạo ra những thực thể dị dạng, sớm muộn cũng bị đào thải. Con người luôn phải biết tự đấu tranh với bản thân mình để hoàn thiện và được là chính mình. So với cốt truyện dân gian kịch Lưu Quang Vũ đa tầng, đa nghĩa với rất nhiều cặp phạm trù triết học của các mặt đối lập: thật - giả, nội dung - hình thức, phạm tục - thanh cao, bản năng - lý trí... Chính thói quan liêu của những người cầm cân nảy mực (Nam Tào, Bắc Đẩu) đã gây ra bao bi kịch và sự chấp vá của Đế Thích lại là tiền đề cho nỗi bất hạnh của Trương Ba - người tử tế mà phải chịu cảnh hồn nọ xác kia.

Đề tài kịch Lưu Quang Vũ đa dạng và phong phú: từ dã sử đến chính sử, từ cổ sử đến lịch sử hiện đại, từ truyện của ngày xưa đến truyện đang diễn ra trong đời sống hôm nay... Thậm chí có cả tích truyện lấy từ nước ngoài. Không chỉ kịch nói mà còn sáng tác ca kịch. Không chỉ sáng tác chèo truyền thống

mà còn có cả chèo cách tân (*Nàng Sita*).

Đĩ nhiên, dù khai thác truyện xưa thì kịch của anh cũng nhằm hướng đến những vấn đề của cuộc sống hôm nay. Thấm đẫm tinh thần công dân, chúng dễ dàng đi vào đời sống và được đông đảo công chúng đón nhận nồng nhiệt.

Thể giới nhân vật trong kịch của anh cũng thật đa dạng và các nhân vật đều có tính cách, diện mạo cụ thể rõ nét. Dù là nhân vật chính diện, tích cực (Việt, Thanh trong *Tôi và chúng ta*; Trâm trong *Cô gái đội mũ nổi xám*; Trương Ba trong *Hồn Trương Ba, da hàng thịt...*) hay nhân vật phản diện, tiêu cực (tên bán thuốc đánh răng giả, tên câu cá trộm, bọn thanh niên cần quấy ở tiệm giải khát trong *Cô gái đội mũ nổi xám*) đều được anh xây dựng một cách chân thật, sống động như sự thực ngoài đời. Sự gần gũi, tươi tắn, hóm hỉnh của các nhân vật làm cho người xem đến với sân khấu không chỉ để thưởng thức nghệ thuật mà còn để sống cùng với những gì đang diễn ra và tìm lời giải đáp cho những vấn đề đang được quan tâm.

Mang tính thời sự, tính thực tiễn cao, lại rất giàu chất nhân văn và chứa đựng những triết lý nhân sinh sâu sắc, kịch Lưu Quang Vũ không chỉ đáp ứng được yêu cầu cuộc sống đương thời mà còn có sức sống lâu dài, đồng thời đã phát huy được sức mạnh to lớn của nghệ thuật đối với sự phát triển của xã hội (*Điều không thể mất*).

Rõ ràng, chỉ khi nghệ thuật đồng hành cùng xã hội, nói lên nguyện vọng của đông đảo công chúng thì nghệ thuật mới có thể phát huy tác dụng to lớn của nó. Nhờ sự hội tụ rất đẹp giữa cái tâm và cái tài, tác phẩm của nhà viết kịch tài ba Lưu Quang Vũ đã

giúp công chúng hiểu, tin yêu cuộc sống hơn và hướng họ tới lối sống tích cực. Chính vì thế hầu hết những vở kịch của anh đều được dàn dựng, được công diễn khắp nơi trên sân khấu, trên truyền hình, trên đài truyền thanh, trong các hội diễn từ Nam chí Bắc. Năm 1985, trong Hội diễn sân khấu toàn quốc, 8 vở diễn của tác giả được các đoàn dàn dựng thì có tới 6 vở được tặng thưởng huy chương vàng, hai vở được tặng thưởng huy chương bạc. Đúng là một kỷ lục vô tiền khoáng hậu.

Thời gian qua đi, có những nhân vật, có những điều kịch Lưu Quang Vũ đặt ra đã trở nên xưa cũ nhưng bức thông điệp về tình yêu, hạnh phúc, về lòng tốt và sự cao thượng mà tác giả gửi gắm qua từng ý tưởng sâu xa của mỗi vở diễn vẫn còn tươi nguyên giá trị. Cùng với sự nghiệp văn chương đồ sộ của mình, Lưu Quang Vũ - một tài năng sáng chói trên văn đàn nửa sau thế kỷ XX mãi mãi là người trong cõi nhớ, bởi “*anh là một hình mẫu nghệ sĩ tiêu biểu về tài năng và sức sáng tạo, một hiện tượng độc đáo của nền văn học Việt Nam hiện đại*”⁽⁵⁾.

(1) Lưu Khánh Thơ (tuyển chọn), *Truyện ngắn Lưu Quang Vũ*, Nxb. Hội Nhà văn, H., 1994, tr.144.

(2), (3) Ngô Thị Thịnh (tuyển chọn), *Mùa hè đang đến*, Nxb. Tác phẩm mới, H., 1984, tr.155, 195-196.

(4) Ngô Thảo, *Minh triết Việt - sức sống bền lâu của kịch Lưu Quang Vũ*, Kỷ yếu hội thảo “Nhà viết kịch Lưu Quang Vũ với sân khấu đương đại”, Hội Nghệ sỹ sân khấu tổ chức, ngày 20.8.2018; tr. 112.

(5) Lưu Khánh Thơ, *Sân khấu Việt Nam thời kỳ đầu đổi mới nhìn từ hiện tượng Lưu Quang Vũ*, Kỷ yếu hội thảo “Nhà viết kịch Lưu Quang Vũ với sân khấu đương đại”, Hội Nghệ sỹ sân khấu tổ chức ngày 20.8.2018; tr.133.

Luu Quang Vu - a unique and diverse talent

Abstract: *In the history of contemporary Vietnamese literature in the second half of the twentieth century, Luu Quang Vu is a special phenomenon, a bright talent and outstanding in all aspects: being diverse in genres, abundant in the pen force, crystallized of the values of the genres, sensitive to the demands of life. Not only was a great playwright, Luu Quang Vu was also a talented poet, a writer with special lyrical stories, a journalist who wrote about culture, etc. It was the diversity that made the creative potential of Luu Quang Vu be activated and powerfully explosive.*